

ӘОЖ 822.513:162

**ТҮРКІ ТІЛДЕС ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ АРАСЫНДАҒЫ ТІЛДІК ТАРИХИ ЕРЕКШЕЛІГІ
МЕН ОНЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ**

Кенжегалиқызы Зарина

k.e.n.z@mail.ru

Халықаралық қатынастар факультетінің, филология: түркі тілдер мамандығының
бірінші курс магистранты

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – У.А. Мусабекова

Миллиардтаған адамдар түркі тілінде сөйледі және де қазір сөйлеп жүр. Суық Якутиядан бастап батыс Еуропаға дейін, Сібірден бастап ыстық Үндістанға дейін, тіпті Африкада да түркі тілінде сөйлейтін елді мекендер бар. Түркі әлемі керемет және ерекше. Түркі әлемінің ішінде ең көп орынды алатын халық- түріктер. Олардың саны жетпіс миллионнан асады және олар бүкіл әлемге танымал халықтардың бірі. Ал керісінше, тек бірнеше жүз адамнан тұратын Тоффалар туралы көп нәрсе айтылмайды. Оларды көп

танымайды. Сібір тайгасында, екі-үш шағын ауылда тұрады. Бірақ түркі тілінің ең ежелгі және ең таза диалектісі Тофаларда сақталған. Өйткені олар ғасырлар бойы олардың өмірі өзге халықтармен байланыссыз өтті деп айтуға болады. Олардың таза сөйлеуіне ешқандай кедергі келтірілген жоқ. Әрдайым өздері тайгада жасырын түрде өмір сүріп, сол жерлерде шетелдіктер сирек кездескен. Сол себептен түркі тілінің сақталуына әсер етті.

Шынында да, түркі әлемі керемет және де өте жұмбақ. Әр халық-әлемнің ғажабы деп айтуға болады. Әзірбайжандар, қырғыздар, қазақтар, чуваштар, якуттар, қарайымдар, хакастар, татарлар, башқұрттар, түркмендер, өзбектер, тофалар, ноғайлар, қырым-татарлары, гагауыздар, ұйғырлар, құмықтар, қарашайлар, тағы басқа мүмкін болатын халықтарды бірден еске түсіреміз.

Ондаған түркі халқын, бір-бірімен жеке байланыстыратын –түркі әлемі біріктіреді. Оларды түркі тілдес деп айтқанымен, олардың сөйлеуі, дыбыстардың айтылуы және жазылуы ерекше болады. Кейде түркітілдес халықтардың бірдей сөзі мүлде өзгеше болып келеді. Бірақ ол қалыпты жағдай! Өйткені бұл түркі тілінің шексіздігін, оның таңғажайып қарапайымдылығы мен ежелгі тарихын толықтай көрсетеді.

Бірақ мұндай ерекшеліктер бұрын болған емес. Ежелгі уақытта түріктер көне Алтайда өмір сүріп, бәріне бірдей тілде сөйледі. Шамамен екі жарым мың жыл бұрын Ұлы көш басталып, Алтайдың аңғарларында толы болды, яғни жердің аумағы шектеліп қалды. Тайпалар жаңа жерлерге қоныстана бастады, басқа алыс елдерге көшті. Отанымен байланыс жоғалды. Сол себептен халық диалекті сөйлеу мәнерін пайдалана бастады, тек өз араларында түсінікті тілі пайда бола бастады. Алайда, ортақ тіл мүлдем ұмытылмады. Алыс жерден келген саудагерлер базарларда және жәрмеңкелерде таза сақталған тілде сөйлеген. Бұл "ортақ тіл" түркі әдеби тілінің пайда болуына жол ашты. Ақындар мен жазушылар өз шығармаларында барлық түркі әлемін қуанту үшін әр сөзді керемет жетілдіруге тырысқан. Үкімет басшылары, әскерді жинауда немесе салықтарды қабылдағанда ортақ тілде сөйлеген. Барлық мемлекеттер түркі тілінде сөйлеп жазған болатын! Сондай-ақ, бұл тіл барлық түріктерді біріктіретін діннің тілі болды. Олар Құдайдың құрметіне "Тәңірге" арнап дұға оқыды. Әлемнің басқа да діндері Түркілердің дінінен шыққаны туралы болжам жасауға болады.

Жер бетінде олардың ата-бабалары Түркілер екенін білмейтін халықтар бар. Және олар бұл туралы мүлдем болжай алмайды да. Жаулары оларды құлдықта ұстап, өлім жазасымен қорқытумен, ана тілінде сөйлеуге тыйым салынған. Сондықтан адамдар оны ұмытты. Сонымен бірге ата-бабаларын және бұрын-соңды болған тарихын да ұмыттып кетті. Олар естеліксіз халықтарға айналып, шынайы өткен тарихты білместен өмір сүреді. Өздеріңе жаңа, шынайы емес тарихты шығарды. Өкінішке орай, мұндай оқиғалар жер бетінде орын алған болатын. Бұл адамдардың жүздері мен фигуралары, бұрынғы ұмытып кеткен ата-бабаларына толықтай ұқсас!(басқаша болуы да мүмкін емес). Австрия, Бавария, Болгар, Босния, Венгрия, Литва, Дания, Норвегия, Швеция, Германия, Польша, Сербия, Чехия, Хорватия сияқты көптеген еуропалық елдердің халығы бейсаналықта өмір сүрді, әлі де сүріп жүр. Олар көгілдір көзді, ақшыл шашты (көне түркілер сияқты) және олар туралы өздерінің естерінде ештеңе жоқ. Таң қаларлық нәрсе, тіпті ХІІІ ғасырға дейін түркі тілінде сөйлегендер Еуропа қалаларында естілді, сонымен қатар бұл шіркеудің тілі де болды.

Тамыры түркі болған, бірақ ата-бабаларын ұмытқандардың ішінде көптеген американдықтар, армяндар, грузиндер, испандар, итальяндықтар, әсіресе ирандықтар, үндістер, орыстар және француздар бар. Бұл дегеніміз олардың генетикасында түркі қаны бар, бірақ ол ұмытылып кетті. Өкінішке орай, түркілердің өзі оны немқұрайлы немесе керісінше, естен шығарған, ұмытылған, қайғылы болып жасады.

Ұзақ уақыт бойы түркі әлемі неге соншалықты құпия екенін түсінуге тырыстым. Бұл кездейсоқ пе? Әлемде ешқандай да тіл түркі тілі сияқты диалектілерді қолдамайды. Ата-бабалары бірдей, тарихы ұқсас, бірақ тілдері бір-бірінен ерекшеленеді және адамдардың түрлері бір-бірінен өзгеше болып келгендіктен, шынымен көп сұрақтар туындайды.

Халық деген кімдер? Біздің жер шарымызда көптеген ұлттар өмір сүреді. Нақты қанша екенін айтуға қиын. Кейбір ақпарат бойынша, төрт мың, мүмкін екі-үш есе көп болуы мүмкін. Өйткені әлі де «халық» деген кім? Олай кімге айта аласыз? Сол туралы әртүрлі көзқарастар бар.

Адамдар тек бірінші көзқарастан ұқсас, шын мәнінде олай емес. Олардың арасындағы айырмашылықтары көп, тіпті сыртқы келбеттен де қарасақ. Мысалы, Африкалық елдерде кара нәсілді халқы басым, ал Еуропада ақшылдау адамдары басым.

Солардың барлығы біздің замандастарымыз, бір жерді басып өмір сүріп жатырмыз. Әрине, адамдар сыртқы көріністен ғана емес, сонымен қатар мінез-құлықтарына байланысты және олардың өмірге деген көзқарасымен басқаға да қатысты ерекшеленеді. Халық - тек ел тұрғындары ғана емес. Адамдар сол қалада, тіпті сол аулада өмір сүре алады, бірақ түрлі жолмен өмір сүреді. Сонда, әдет-ғұрыптарды, дәстүрлерді халық құрай ма?

Иә мен жоқ деп жауап беруге бола алады. Адамдар жай ғана жиналып салып, өздерін ортақ тарихсыз, ортақ ата-бабалардың болмауы өздерін «халық» деп жариялауы мүмкін емес. Халықтың қалыптасуы - бұл ұзақ ғасырлық процесс. Бұл көптеген себептерге байланысты күрделі тарихи құбылыс. Адамдар ағаштың жемісі ретінде өз уақытын ұзартады. Қалай? Мұны ешкім білмейді. Тіпті ертеде адамдар бір-біріне қарап, бір-бірін байқап көруді үйренді. Біртіндеп адамзат халықтардың күнделікті және мәдени ерекшеліктері, олардың қарым-қатынасы мен айырмашылықтары туралы білім жиналды. Көп ұзамай бұл білім бүкіл ғылымды біріктірді, оны этнография деп атады («этнос» - «адамдар», «тайпа»), яғни әлем халықтарының ғылымы.

Этнографияның пайда болуы кездейсоқ емес. Бір елде немесе көрші елдердің арасында болған келіспеушіліктер мен соғыстар мәдениеттердің айырмашылығынан туындайды. Сол келіспеушіліктер көршілердің салт-дәстүрлері мен әдеттерін білмегендіктен орын алады. Барлық адамдар өз салт-дәстүрлерін қорғайды және мақтан тұтады, ал біреу оларды қорлап жатса ол ешкімге ұнамайды. Сондықтан этнографияны білу өте маңызды: ол жер бетінде бейбітшілікті сақтауға көмектеседі. Бұл достықтың негізі деп те айтуға болады. Кейде бір ғана сөз немесе жақсы әрекет көршінің күлгеніне себеп болады, сізді түсінеді және сізге қолын созады. Егер біреу басқа адаммен күліп, мерекемен құттықтаса, онда олардың өмірі жарқын болады. Бұл этнография ғылымының негізі: адамға басқа адамдардың арасында дұрыс өмір сүруге көмектеседі.

Дегенмен, әлемнің халықтары өз тілдерімен ерекшеленеді. Тіл және жазу - барлық адамдардың өміріндегі басты нәрсе. Сіз қалай өз ойыныңызды білдіресіз солай сізді түсінеді, өйткені сөздер адамдардың ойларын, сезімдерін, тәжірибелерін, тіпті қорқыныш пен қасіретті жеткізеді. Әрбір ұлтта өз тілі, өз сөйлеу мәнері, ойды жеткізу тәсілі бар. Оны да этнография ескереді. Тілдердің пайда болуы, ежелгі уақыттан бастап ғылым болмаған кезде, бірақ үйренуге деген ниет болуы аңызға қарап айта аламыз.

Аңызда айтылғандай, адамдар ортақ тілде сөйледі. Аудармашыларсыз бір-бірін түсінді. Бірақ үлкен су тасқыны болған кезде, тек қана адамдардың аз саны құтқарылған болған еді. Топан судан өлмеу үшін олар Вавилондағы аспанға көтеру үшін мұнараны салуға кірісті. Бұл құрылыс құдайлардың наразылығын туғызды да, мұнараны құлатты.

Адамдар жаңа құрылыс бастамас үшін, олардың тілдерін араластырып, оларды жер бетіне шашыратты. Содан кейін әрбір ұлт тек қана өз тілінде ғана сөйлей бастады. Осылай "халық" атауы пайда болды деген аңыз бар. Әрине, бұл жай ғана аңыз ... Бірақ бұл да кездейсоқтан ойлап табылған аңыз емес. Тайпалар мен халықтар не себепті бір-бірінің сөйлеуін түсінбейтініне түсініктеме берді. Және бұл түсініктеме бәріне өте ұзақ уақыт келді. Егер сіз осы аңызға сүйенсеңіз, онда кейбір адамдар жоғары таулардың қылқан жапырақты орманға толған жерлеріне тап болды, мұнда жарқыраған өзендер бүкіл әлемде аспанның ең жоғары және ең таза болып табылатын кристал көлдерінде сіңген. Бұл жер Алтай деп аталды. Түркі үшін ең әдемі орын. Ең қымбат және жылы.

«Алтай» сөзі дегеніміз не? Біреу оны «алтын таулар» деп аударады. Бірақ бұл мүлдем олай емес. Ежелгі түріктер оны басқаша түсінді. Ата-бабаларымыздың жері немесе Құдай

жері Алтайды, өздігінен немесе біздің Отанымыз деп атады. Көне заманнан бері аспанның өтінішінде айтылған тіл дәл түркілік болды. Алғашқылардың бірі көршілерді - қытайлықтарды естіді. Олар өздерінің тілінде «күшті» дегенді білдіретін «түркі» - «тюкю» сөзін жазған. Сондықтан олар бір кездері қытайлық көршілерімен - қытайлықтарды сыртқы түрімен керемет таң қалдырған алтайлықтар туралы жазған. Олар аққұба және көгілдір көзді, күші мен әскери ептілігі ерекшеленді. Алтайдың басқа да қытай данышпандары «теле» деп атады. Барлығы емес, тек қана «таныс» сыртқы түрі барлар, яғни қытайлықтар секілді қара шашты және қоңыр көзді.

Ертеректе айтылған бұл айырмашылықтар түркілер бүгінгі күні сақталып қалды. Мұнда түркі әлемінің көп жақтығы ұзақ уақыт бойы өмір сүріп келеді, өйткені «түрік» сөзі ұлттардың тарихында өмір сүреді. Әрине, қытайлықтар оны түркілердің өзінен естіп, бірақ оны сәл бұрмаланған дыбыс берді - "тюкю". Бұл сондай-ақ қалыпты жағдай. Әрбір ұлт өз ауызекі тілінде басқа сөз алып, әдетте оны аздап бұрмалайды, бұл сөзді өзіне ыңғайлы етеді. Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, этносаралық татулықты атап өту керек қарым-қатынас рухани және материалдық мәдениетті білуге бағытталған саяси, экономикалық, экономикалық, білім беру, мәдени байланыстар құрайды. Тіл этникалық ойлау мен мінез-құлқының ерекшеліктерін көрсетеді этносаралық қарым-қатынаста сақтау керек этникалық төзімділік. Этникааралық байланыс болуы мүмкін ауызша және ауызша емес сөйлесудің сәтсіздіктерін байқады. Түрлі тілдер мен мәдениеттердің өзара әрекеттесуіндегі сәтсіздіктер. Мәдениетаралық қарым-қатынаста тіл мен ойлау мен этнос арасындағы байланысты көрсетеді. Жалпы, әмбебап ой, сөзбен айтылады, бірақ бұл өрнек этникалық сипатқа ие. Нақ сондықтан да тіл ашылады бір немесе басқа адамдармен байланысты түрлі пікірлер бола бастайды.

Бұл байланыстардың жетістігі ақыл-ойдың біліміне байланысты әлеммен, мінез-құлық нормаларымен, этикетпен, дәстүрлермен, әдет-ғұрыптармен, тілімен сөйлесе алады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Аджи М. История тюрков - Издательство АСТ. – 317. [3] с.: ил. Тираж 2000 экз. ISBN 978-5-17-087192-6 (ООО «Издательство АСТ»)
2. Шаймердинова Н.Г- Проблемы межэтнической и межкультурной коммуникации (статья)
3. Рысбеков Т.З - Культура тюркской государственности- важное национальное наследие (статья)
4. Аджи М.- Тюрки и мир: сокровенная история. ООО «Издательство АСТ», 2004. – 649 [7] с. – (Историческая библиотека).